

ГЕНЕЗА НАУКОВОГО ЗНАННЯ З ПРОБЛЕМАТИКИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙСТРІВ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ ПТНЗ

Проаналізовано історичні витоки наукової категорії “педагогічна майстерність”. Висвітлено етапи розвитку наукового знання з розвитку та формування педагогічної майстерності. Визначено недостатню розробленість питання розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання ПТНЗ.

Ключові слова: педагогічна майстерність, розвиток, еволюція проблеми, розвиток педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання ПТНЗ.

Ключовим чинником ефективності професійно-технічної освіти є професійно-педагогічна діяльність майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), місія яких полягає в організації формування в учнів ПТНЗ необхідних професійних компетенцій. Провідною умовою успішності професійної діяльності цієї категорії працівників є їхня педагогічна майстерність, на обґрунтування теоретико-методичних засад розвитку якої й спрямовані наші наукові зусилля.

Розробка будь-якої проблеми професійної освіти має починатися з опису генези наукової думки за відповідним науковим напрямом. Не є винятком і дослідження з проблеми розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання ПТНЗ.

Попередній аналіз літератури показав, що концепти розвитку педагогічної майстерності в системі освіти, висвітлені в працях М. Барахтяна, В. Гузика, І. Зязюна, А. Макаренка, В. Сухомлинського, В. Хозяїнова та ін., належать до різних часів та соціокультурних умов, тому потребують системного узагальнення й осмислення в контексті проблематики розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання ПТНЗ.

Мета статті – докладний ретроспективний аналіз літератури з проблематики розвитку педагогічної майстерності та опис історичних передумов виникнення наукової категорії “педагогічна майстерність”, а також визначення основних етапів розвитку наукового знання з проблематики розвитку педагогічної майстерності в широкому історичному контексті.

Змісту поняття “педагогічна майстерність” із часу його появи в науковому обігу й до сьогодення притаманний діалектичний розвиток, перебіг якого найбільш доцільно описати, виокремивши етапи й надавши їм коротку характеристику.

На першому, донауковому, етапі в культурно-історичному просторі України виразниками ідеї педагогічної майстерності виступили П. Беринда, І. Гизель, І. Вишенський, С. Зизаній, Г. Сковорода та ін. Судячи з першоджерел, в основі поглядів цих учених на характеристики вчителя лежали теоретичні концепти діячів Відродження (Я. Коменського, Т. Кампанелли та ін.). Утім, через невідповідність рівню розвитку наукової термі-

нології, а також відсутність чіткої та узгодженої позиції щодо сутності феномену педагогічної майстерності, ці ідеї в неформальному вигляді було зафіксовано тільки в літературній спадщині, свідченнях сучасників та історичних документах.

На другому етапі, зародження поняття “педагогічна майстерність”, уперше було сформульовано необхідність розвитку педагогічної майстерності як необхідної якості педагога. Цей етап співвідноситься із бурхливими процесами розвитку наукової думки Російської імперії середини XIX – початку XX ст., ініційованим суспільним запитом на розв’язання суперечності між попередньою авторитарно-дисциплінарною парадигмою навчання й виховання, яка не здатна була забезпечити якісної освіти широким верствам населення, та необхідністю підготовки великої кількості освічених робітників у зв’язку з розбудовою промисловості, а також стрімким збільшенням обсягу знань, що мають бути засвоєні під час навчання в школі.

Усвідомлення необхідності розвитку педагогічної майстерності вчителів та інших працівників освіти спостерігаємо в науково-педагогічній думці Російської імперії того часу (до складу якої в середині XIX – початку XX ст. входила і більша частина України) (М. Добролюбов, М. Драгоманов, К. Єльницький, П. Каптерев, С. Русова, Д. Семьонов, В. Сиповський, К. Ушинський, К. Яновський та ін.).

Аналіз праць зазначених педагогів, проведений О. Федіско, показав, що до структури педагогічної майстерності педагога (насамперед, учителя) включали:

- педагогічну техніку як сукупність умінь і навичок, необхідних для ефективного застосування системи методів педагогічного впливу на окремих учнів та колективу в цілому (С. Міропольський, Д. Семенов, В. Сиповський, К. Ушинський);

- використання досягнень експериментальної психології, у тому числі широке застосування в освітній практиці умов, що визначають прискорення розвитку пізнавальних процесів, які забезпечують найкращі результати навчання (увага, пам’ять, мислення, уява, сприйняття – П. Каптерев, К. Єльницький);

- індивідуальну творчість, засновану на знанні закономірностей і механізмів педагогічного процесу, яка дає змогу самостійно аналізувати педагогічні явища, знаходити в теорії та практиці навчання ідеї, висновки, принципи, адекватні тій чи іншій педагогічній ситуації; уміння виділяти основну педагогічну проблему та вибирати оптимальні способи її вирішення; створювати в межах сформованих прийомів і форм навчання нові, перспективні методи навчально-виховного процесу (М. Бобровніков, П. Каптерев, Д. Семенов) [8, с. 8].

Схожі думки знаходимо в працях педагогів, що жили й працювали на землях Західної України (О. Духнович, І. Франко та ін.).

Третій етап, становлення педагогічної майстерності як наукової категорії (20–30 ті рр. XX ст.), характеризується подальшою “кристалізацією”

змісту категорії “педагогічна майстерність”, а також визначенням “інструментів”, завдяки яким педагогічна майстерність педагога впливає на вихованців. На цьому етапі закладено основи технології формування педагогічної майстерності майбутніх учителів як найважливішої ланки процесу будівництва соціалізму в Радянському Союзі.

Ситуація того часу вимагала виховання “нової людини”, здатної до колосального напруження [6]. Свого часу А. Луначарський писав: “...Зараз ми виховуємо для перехідного стану, для боротьби, для дуже напруженої боротьби ... нам потрібна людина найнапруженішого устремління, найнапруженішої критики, спроможна на колосальну витрату зусиль, на великий ступінь самопожертвування. ... Усі особистісні інтереси мають ... відступити перед вимогами колективного життя” [4, с. 131].

Серед існуючих на той час педагогічних концепцій, методів і ідей стосовно підготовки педагогічних працівників найбільш відповідними історичному моменту виявилися педагогічні ідеї А. Макаренка, який використовував поняття “педагогічна майстерність” у досить вузькому контексті, описуючи більшою частиною свій особистий педагогічний досвід [6].

Разом із тим А. Макаренко вперше зауважив, що педагогічна майстерність може формуватися під час навчання, і заклав основи для визначення цільових орієнтирів її розвитку. Зокрема, він писав: “...Я впевнений, що навчити виховувати так само легко, мабуть, як навчити математики, як навчити читати, як навчити бути гарним фрезерувальником або токарем”. Таке навчання полягає “...насамперед, в організації характеру педагога, вихованні його поведінки, організації його спеціальних знань і навичок, без яких жоден вихователь не може бути гарним вихователем, не може працювати, тому що в нього не поставлений голос, він не вміє розмовляти з дитиною, і не знає, у яких ситуаціях як краще говорити” [5, с. 144].

А. Макаренко наголошував на пріоритеті самостійної роботи педагога з розвитку педагогічної майстерності: “...Будь-який учитель, що працює більш-менш тривало, – майстер, якщо він не ледар. І кожен із молодих педагогів буде обов’язково майстром, якщо він не залишить нашої справи, а наскільки він оволодіє майстерністю, – залежить від його особистісного натиску” [5, с. 145].

Великою заслугою А. Макаренка стало те, що він оформив свій досвід у знаковій формі й зробив його доступним для вивчення та використання іншими людьми.

Після Другої світової війни в системі освіти поступово накопичувалися суперечності, викликані невідповідністю цільових орієнтирів освіти реальним запитам суспільства. Деякий час освіта розвивалася за інерцією, демонструючи неабиякі успіхи (перший супутник, атомна зброя, засвоєння Крайньої півночі тощо), але вже наприкінці 1960-х рр. стало зрозуміло, що вкрай необхідним є перегляд теоретичних і практичних засад її функціонування та розвитку.

Відповідно до суспільного запиту четвертий етап розвитку наукової думки з проблематики розвитку педагогічної майстерності – етап оновлення змісту категорії “педагогічна майстерність” – збігається з пошуком основи оновлення радянської школи (60–70-ті рр. ХХ ст.).

Діалектичною основою цього етапу стала суперечність між покращенням життя широких верств населення, підвищенням ефективності суспільної праці й панівними парадигмами підготовки та професійної діяльності педагогічних кадрів, зорієтованими на максимальне напруження виробничих і людських ресурсів для подолання економічної та соціальної криз.

Саме до цього періоду належать публікації праць низки яскравих і талановитих радянських педагогів-новаторів: Ш. Амонашвілі, М. Гузика, О. Захаренко, В. Сухомлинського, В. Шаталова, М. Щетиніна та інших, які своїм прикладом упроваджували нові ідеї й давали нове життя незаслужено забутих педагогічним ідеям. Ці педагоги виділили найбільш цінні здобутки вітчизняної школи та вивели її на новий якісний етап, що відповідав вимогам того часу.

На цьому етапі відбулося зосередження уваги на гуманістичній складовій особистості педагога. Концепція педагогічної майстерності педагога поповнилася такими поняттями: “творчість”, “натхнення”, “аура”, “духовність” тощо.

Утім, досить скоро (у 1980-х – на початку 1990-х рр.) вимоги професійної підготовки, а також професійної діяльності педагогів поставили перед педагогічною наукою нове завдання, що полягало в концептуалізації та операціоналізації феномену педагогічної майстерності.

Результатом п'ятого етапу – наукового уточнення змісту категорії “педагогічна майстерність” – стала концептуалізація та операціоналізація референтної області, пов'язаної з феноменом майстерності педагога. Діалектичним підґрунтям цього етапу стала необхідність, з одного боку, у концептуалізації та операціоналізації феномену педагогічної майстерності, через експлікацію відповідного наукового поняття для потреб професійної педагогічної освіти; а з іншого – вирішення суперечності між актуалізацією ліберально-гуманістичних ідей у професійній підготовці та роботі педагогів і відсутністю адекватної гнучкості панівної ідеології освіти.

Значний внесок у вирішення зазначених завдань зробили О. Булатова, Н. Кузьміна, А. Маркова та ін.

Вдалу спробу операціоналізації феномену педагогічної майстерності, виокремлення її складових, розробки теоретичних основ її розвитку та вимірювання було здійснено І. Зязюном. Він розглядає сутність педагогічної майстерності як комплекс властивостей особистості вчителя, необхідних для високого рівня професійної діяльності [1]. На його думку, педагогічна майстерність є своєрідним підсумком професійного розвитку людини, виражаючи досягнення чи повноту його професійної якості [2].

На думку І. Зязюна, категорія “педагогічна майстерність” асоціюється з такими поняттями, як: відкрита система, катарсис, творчість, оригіналь-

ність, гуманність тощо. Завдяки його науковим зусиллям орієнтація студентів різних педагогічних спеціальностей щодо набуття педагогічної майстерності під час навчання стала смислоутворювальним фактором перебування у вищому педагогічному навчальному закладі.

Науковими послідовниками І. Зязюна є: Є. Барбіна, О. Глузман, В. Гриньова, В. Луговий, О. Пехота, Н. Тарасевич та ін. Методологічна єдність наукових праць зазначених авторів, а також їхнє значення для теорії й практики дають змогу говорити про наукову школу, а також оформлення особливого наукового підходу до розуміння цілей педагогічної освіти.

На шостому етапі, який відповідає сучасному стану проблеми розвитку педагогічної майстерності педагогів і є закономірною частиною діалектичного процесу розвитку наукового знання з проблематики розвитку педагогічної майстерності, відбувається конкретизація концептуальних положень “майстернісного підходу” в професійній підготовці та діяльності різних категорій педагогічних працівників. Цей розвиток відбувається у двох аспектах: 1) звернення до надбань суміжних педагогічних галузей (театральна педагогіка, музична педагогіка тощо) при розробці нових форм розвитку педагогічної майстерності; 2) розробка технологій розвитку педагогічної майстерності для різних категорій педагогічних працівників (вчителів, викладачів тощо).

На сьогодні визначено дієві інструментальні засади формування та розвитку майстерності педагогів різних галузей освіти, адаптовано основні теоретичні положення наукового знання з проблематики розвитку педагогічної майстерності до мінливих вимог сучасності. Разом з тим аналіз сучасної наукової літератури з проблематики формування та розвитку педагогічної майстерності показав, що на сьогодні залишаються недостатньо розробленими питання конкретизації положень підходу щодо розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання ПТНЗ.

Так, хоча в контексті формування та розвитку педагогічної майстерності педагогічних працівників ПТНЗ відзначається монографія І. Зязюна “Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти” [3], аналіз наявних публікацій, присвячених вирішенню актуальних проблем підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів ПТНЗ (Г. Басаргіна, В. Євдокімов, Г. Жукова, А. Карельська, О. Кривошеєва, В. Кузнецова, О. Макаренко, В. Олійник, Ю. Торба, Л. Шевчук, О. Юртаєва, О. Ягупова та ін.), засвідчує, що на сьогодні педагогічна майстерність як професійна якість не є цільовим орієнтиром психолого-педагогічної підготовки відповідної категорії працівників та основою для визначення критеріїв її ефективності. Не встановлений також взаємозв'язок між рівнем педагогічної майстерності майстра виробничого навчання й успішністю його професійної діяльності, не розроблено методичного забезпечення процесу розвитку педагогічної майстерності.

Останнє слугує орієнтиром для визначення перспективних напрямів наших подальших досліджень.

Висновки. Аналіз наукової літератури проблематики формування та розвитку педагогічної майстерності дав змогу подати еволюцію відповідного наукового знання у вітчизняній педагогічній науці як послідовність таких діалектично пов'язаних етапів:

- донаукового (XVII – початок XIX ст.);
- зародження поняття “педагогічна майстерність” (середина XIX – початок XX ст.);
- становлення педагогічної майстерності як наукової категорії (20–30-ті рр. XX ст.);
- оновлення змісту категорії “педагогічна майстерність” (60–70-ті рр. XX ст.);
- наукового уточнення змісту категорії “педагогічна майстерність” (80-ті – початок 90-х рр. XX ст.);
- конкретизації концептуальних положень “майстернісного підходу” (90-ті рр. XX ст. – теперішній час).

На сьогодні залишаються недостатньо розробленими питання конкретизації положень підходу що до розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання ПТНЗ. Останнє може слугувати орієнтиром для визначення перспективних напрямів подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Зязюн І.А. Психодіагностика педагогічної майстерності вчителя / І.А. Зязюн // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2003. – № 12. – С. 52–55.
2. Зязюн І.А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти / І.А. Зязюн // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 25. – С. 13–18.
3. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / І.А. Зязюн. – К., 2003. – 246 с.
4. Луначарский А.В. Воспитательные задачи советской школы (из доклада на совещании преподавателей обществоведения. Июнь 1928 г.) / А.В. Луначарский // Хрестоматия по педагогике : учеб. пособ. для учащихся пед. училищ. – [изд. 2-е, испр. и доп.] / сост. С.Н. Полянский. – М. : Просвещение, 1972. – С. 129–132.
5. Макаренко А.С. Коллектив и воспитание личности / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1972. – 336 с.
6. Папуча В.М. Еволюція визначення феномену педагогічної майстерності вчителя фізичного виховання / В.М. Папуча // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2009. – № 4. – С. 405–410.
7. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения / К.Д. Ушинский. – М. : Просвещение, 1968. – 558 с.
8. Федиско О.Н. Проблема педагогического мастерства в отечественной педагогике конца XIX – начала XX вв. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ольга Николаевна Федиско. – Пятигорск, 2005. – 186 с.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2013.

Ковальчук В.И. Генезис научного знания по проблеме развития педагогического мастерства мастеров производственного обучения ПТУЗ

Проанализированы исторические истоки научной категории “педагогическое мастерство”. Освещены этапы развития научного знания по развитию и формированию педагогического мастерства. Определена недостаточная разработанность вопросов развития педагогического мастерства мастеров производственного обучения ПТУ.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, развитие, генезис, мастера производственного обучения, ПТУ.

Kovalchuk V. Genesis of knowledge on the problem of development of pedagogical mastership of vocational training officers in technical vocational colleges

The article proposes that the key factor of a successful professional activity of vocational training officers in technical vocational colleges is their pedagogical mastership. The article contains the results of the preliminary analysis of scientific knowledge forms in the area of pedagogical mastership development in the educational system. It is claimed in the article that these ideas need systematic generalization in the context of the problem of development of pedagogical mastership of vocational training officers in technical vocational colleges. The article contains the results of a detailed retrospective analysis of literature data on the problem of development of pedagogical mastership. It is stated in the article that identification of professional qualities of an educator in the context of his/her pedagogical mastership conforms to national centuries-old traditions. The article describes historical preconditions for formation of the “pedagogical mastership” scientific category. Dialectical development, which can be properly described through several stages, has been the key quality of the “pedagogical mastership” in the scientific sphere since its genesis till the present. The article presents main development stages of scientific knowledge on the problem of pedagogical mastership development in a wide historical context. The genesis of this knowledge is presented on the basis of the retrospective analysis of more than 50 scientific resources as a sequence of the following stages: pre-scientific (17th – early 19th century); genesis of the “pedagogical mastership” concept (mid 19th – early 20th century); formation of pedagogical mastership as a scientific concept (20-30ies of the 20th century); content renewal of the “pedagogical mastership” concept (60-70ies of the 20th century); clarification of the content of the “pedagogical mastership” concept (80ies – early 90ies of the 20th century); specification of conceptual points of the Ziaziun scientific school in the context of the professional training and activity of educators of different categories (90ies of the 20th century – present). It is revealed that the problem of development of pedagogical mastership of vocational training officers is still unsolved, which determines the perspective directions for further research.

Key words: pedagogical mastership, development, genesis, vocational training masters, technical vocational college.